

УДК 811.161.2'37

МЕТАФОРА В СЕМАНТЕМАХ НЕПОХІДНИХ НАЗВ ТВАРИН

Віра Пітель

*Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника,
кафедра української мови,
вул. Шевченка, 57, 76018 м. Івано-Франківськ, Україна,
тел.: (0342) 59 60 08*

У статті розглядається типологія метафоричних внутрішньослівних відношень багатозначних непохідних зооназв шляхом виведення тематичних моделей. У їх побудові враховано ознаки, на яких базуються метафоричні переноси.

Ключові слова: метафора, сема, семема, ЛСВ, семантема, зооназва.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується посиленою увагою до проблем семантики. Тому актуальним є дослідження семантичних відношень у межах різних лексичних груп.

Мета нашої статті – розглянути типологію метафоричних відношень у структурі багатозначних непохідних зооназв. Вибір непохідних семантем зумовлений тим, що вони не мають ретроспективних міжслівних мотиваційних зв'язків і виникнення в їх структурі нових ЛСВ ґрунтується на внутрішньослівній деривації (із синхронної точки зору).

У лінгвістиці визначають два основні типи смислових зв'язків між значеннями слів – імплікаційні та класифікаційні [6, с. 37 – 42; 7, с. 67 – 70].

Імплікаційні відношення є „аналогом реальних зв'язків сутностей об'єктивного світу, їх взаємодій і залежностей” [6, с. 67]. У структурі семантем вони виявляються як метонімія з типовими моделями: *'предмет → його частина', 'дія → її результат', 'матеріал → виріб із нього'* тощо.

Класифікаційні відношення є наслідком інтелектуальної суб'єктивної систематизації мовцями різноманітних явищ дійсності. На відміну від імплікаційних зв'язків, у цьому випадку відношення між сутностями встановлюються лише у свідомості носіїв мови на основі спільності ознак реалій світу.

Класифікаційні зв'язки бувають гіпо-гіперонімійними та симілятивними. Перші виникають між родовими та видовими значеннями (формують гіпо-гіперонімію), другі – між значеннями з подібними денотатами (репрезентовані метафорою) [6; 7].

Наведені типи смислових зв'язків семем репрезентовані трьома типами полісемії – метонімія, метафора та гіпо-гіперонімія, які виступають і як процес творення нових значень, і як результат, що виявляється в семантичній структурі багатозначного слова у вигляді семем, між якими існують певні відношення.

Метафора – тип семантичних змін і полісемії, що полягає в утворенні нового значення на основі подібності реалій дійсності. Аристотель, якому належить перше визначення метафори, у своїй „Поетиці” писав: „Знаходити природні метафори – означає вміти у природі помічати подібність предметів” [Цит. за: 2, с. 92].

Лінгвістами неодноразово відзначається така особливість метафори, як її

суб'єктивне начало [9; 4, с. 207 – 208; 13]. Так, метафоризоване значення „відбиває не лише об'єктивний світ, а перш за все суб'єктивний аспект дійсності у вигляді експресивності самого слова, яке містить не віддзеркалення реальних зв'язків предметів і явищ, а вказує на позитивну або негативну оцінку предмета зі сторони мовця” [4, с. 208]. Окрім того, якщо й можна з'ясувати, як відбувається метафоричний перенос, то пояснити, чому саме та чи інша ознака лягла в його основу, – іноді важко.

Метафорі (на відміну від метонімії) притаманне ширше поле варіювання семантики, однак воно не безмежне, оскільки „має ймовірнісну структуру, яка визначається ймовірнісною мірою імплікаційних ознак і ступенем номінативної потреби в новому значенні” [7, с. 71].

Широкое поле варіювання семантики та суб'єктивне начало метафори не тільки утруднює її опис, а й сприяє зменшенню регулярності та продуктивності цього типу полісемії.

Відомо, що, пізнаючи дійсність, людина класифікує нові явища на основі набутих раніше досвіду та знань. Звідси – прагнення за певними ознаками виявити спільність різних предметів, явищ, живих істот тощо. Спостереження за світом фауни закріпило за зооназвами широке поле фонових знань, які дають змогу порівнювати тварин з іншими об'єктами дійсності й детермінують процеси внутрішньослівної деривації.

Узагальнюючи відомі в лінгвістичній літературі описи ознак, які лягають в основу класифікаційних зв'язків [5, с. 38 – 40; 8, с. 198 – 200; 11, с. 63 та ін.], визначаємо такі основні напрямки, за якими здійснюються метафоричні переноси: 1) переноси за схожістю ознак, що сприймаються органами відчуття (зорове (форма; колір, блиск, перелив барв тощо); розташування у просторі (місцезнаходження); кількість; розмір; загальний зовнішній вигляд), слухове, тактильне, смакове й нюхове сприйняття); 2) переноси за схожістю емоційно-психологічного сприйняття (предмети і явища навколишнього світу можуть викликати позитивні чи негативні емоції, що дає змогу поєднувати в одному формативі назви реалій дійсності, які зумовлюють однаковий емоційний стан або характеризуються однаковим емоційним станом); 3) переноси за схожістю ознак, що сприймаються комплексно (емпіричне і раціональне сприйняття: часова ознака, інтенсивність прояву якості чи дії, спосіб дії, функція); 4) фізіолого-психологічне враження від сприйняття: а) синестетичні переноси (класифікація реалій дійсності на основі конкретних ознак, які сприймаються органами відчуття з їх наступним психологічним осмисленням і виявленням спільності з іншим відчуттям; транспозиція від одного відчуття до іншого (наприклад, від зорового до слухового); б) перехід зі сфери чуттєвого сприйняття до психологічного осмислення й оцінки (смакові, зорові, слухові, тактильні й інші відчуття та психологічна, емоційна характеристика цих якостей в іншому предметі, явищі, дії тощо) [10, с. 105 – 107].

Нами зафіксовано 36 тематичних моделей (наводимо їх у порядку зменшення продуктивності), за якими в семантемах зооназв утворено метафоричні семемі:

I. *Тварина* → *людина, схожа на неї* (складає 51% від загальної кількості інших моделей):

1) *за способом дії, фізіолого- та емоційно-психологічним враженням від сприйняття*. Цей тип дериваційних зв'язків найпродуктивніший, за ним утворено 27 метафоричних значень у семантичній структурі зооназв (*скорпіон 1* → 2 (цифрами позначено порядковий номер семем слів), *дундук 1* → 2, *сокіл 1* → 2, *баран 1* → 2, *змія 1* → 2 тощо). Наприклад: *скорпіон 1* 'отруйна членистонога тварина ряду павукоподібних, поширена у країнах з теплим та жарким кліматом' → 2 'про підступну, підлу людину' [12,

Т.IX, с. 304]. Фонові знання, пов'язані з цією твариною (семи: 'вночі виходить на полювання', 'удень ховається в будинках, машинах, одязі, взутті тощо', 'небезпечно, отруйна', 'має жало' та ін.), сприяли порівнянню її поведінки (сема 'підступно, несподівано жалить') із вчинками окремих людей та переходу зі сфери чуттєвого сприйняття до психологічної, емоційної характеристики цих якостей в людині ('підлість'). Як ця тварина, так і люди, схожі на неї, викликають негативні емоції;

2) за способом дії: **морже** 1 → 2, **коза** 1 → 2, **мавна** 1 → 2, **ведмідь** 1 → 2, **сорока** 1 → 2 та ін. Такий вид переносу характеризує випадки, коли поведінка людини була схожою на спосіб дії тварини. Наприклад: **морже** – 1 'водяний ластоногий ссавець із вусатою мордою, великими іклами та короткою шерстю' → 2 'про людину, що купається в крижаній воді' [12, Т.IV, с. 802];

3) за фізіолого- та емоційно-психологічним враженням від сприйняття: **тля** 1 → 2, **рептилія** 1 → 2, **акула** 1 → 2, **павук** 1 → 2, **орел** 1 → 3 та ін. Таке перенесення найменувань зумовлене однаковим емоційним враженням від зіставлених реалій та переходом зі сфери чуттєвого сприйняття певних якостей одного об'єкта до психологічної характеристики цих ознак в іншому об'єкті. Наприклад: **тля** 1 'дрібна паразитична комаха, яка живиться соком рослин' → 2 'про когось незначного, нікчемного' [12, X, с. 156]. Спостерігаємо актуалізацію сем 'дрібний', 'икідник', 'непотрібний', 'нікчемний' тощо;

4) за фізіолого-психологічним враженням від сприйняття: **хамелеон** 1 → 2, **теля** 1 → 2, **кит** 1 → 2, **лев**¹ 1 → 2, **жук** 1 → 2 та ін. Наприклад: **хамелеон** 1 'різновид невеликої ящірки, яка має здатність змінювати своє забарвлення під впливом зовнішніх причин' → 2 'безпринципна людина, яка залежно від обставин часто змінює свої погляди, думки, уподобання' [12, XI, с. 15-16];

5) за загальним зовнішнім виглядом та емоційно-психологічним враженням від сприйняття: **мавна** 1 → 3, **коструб** 1 → 3, **лань**, **пацюк**² (в останніх двох семантиках зафіксовано відтінки значення, утворені за цією моделлю). Наприклад: **мавна** 1 'високоорганізована тварина-ссавець із ряду приматів, що за будовою тіла стоїть найближче до людини' → 3 'про дуже негарну людину' [12, IV, с. 588];

6) за способом дії та емоційно-психологічним враженням від сприйняття: **свиня** 1 → 2, **щур**¹, **пацюк**¹ (в останніх двох семантиках за цією моделлю утворено відтінки значення). Наприклад: **свиня** 1 'парнокопитний ссавець родини свинячих, свійський вид якого розводять для одержання м'яса, сала, щетини, шкіри; самка кнур' → 2 'неохайна людина' [12, IX, с. 73];

7) за загальним зовнішнім виглядом: **тараня** 1 → 2, **цап** 1 → 2. Наприклад: **тараня** 1 'невелика промислова риба родини корошових, поширена в опріснених ділянках Чорного та Азовського морів, яка іноді заходить у пониззя Дніпра, Дунаю та ін. річок; різновид плітки' → 2 'про худу, високу людину' [12, Т.X, с. 39]. У семантімі **цап** другий ЛСВ об'єднує два різні значення ('про чоловіка з неприємним, фальшивим голосом; про бородатого або старого чоловіка' [12, Т.XI, с. 179]), тому вважатимемо їх окремими семемами;

8) за розміром: **кобила** 1 → 2, **хрущ** (у семантімі **хрущ** зафіксовано відтінок значення 'мала дитина, людина' [12, Т.XI, с. 160]). Наприклад: **кобила** 1 'самка жеребця; лошиця' → 2 'про високу на зріст огрядну жінку' [12, IV, с. 200-201];

9) за функцією: **бидло** 1 → 2, **худоба** 1 → 2. Наприклад: **бидло** 1 'свійська рогата худоба' → 2 'зневажлива назва поневолених українських селян, яку вживала

польська шляхта' [3, с. 49].

10) за слуховим та емоційно-психологічним враженням від сприйняття: **соловей** 1 → 2, **цан** 1 → 2. Наприклад: **соловей** 1 'маленький перелітний корисний птах родини горобиних з сірим оперенням, самець якого чудово співає, особливо в період гніздування' → 2 'людина, яка має гарний, переважно високий голос і володіє мистецтвом співу' [12, IX, с. 444];

11) за загальним зовнішнім виглядом, способом дії та емоційно-психологічним враженням від сприйняття: **шкана** 1 'заморений, слабосиллий, худий кін' → 2 'фізично слаба, виснажена, нездатна до роботи людина' [12, XI, с. 470];

12) за способом дії та розміром: **корова** 1 'велика парнокопитна свійська молочна тварина; самка бугая' → 2 'про незграбну, товсту або нерозумну жінку' [12, IV, с. 295].

II. Тварина → інша тварина, схожа на неї (13%):

1) за способом дії та загальним зовнішнім виглядом. Ця ознака в моделі II виявилася найчастотнішою, за нею утворено 17 похідних ЛСВ (**чайка** 1 → 2, **хробак** 1 → 2, **баран** 1 → 2, **ящір** 1 → 2 тощо). Наприклад: **чайка** 1 'морський водоплавний птах родини сивкових' → 2 'переважно наземний денний птах ряду сивоподібних, що селиться на узбережжі річок, озер, зрідка живе також у чагарниках та лісах' [12, Т.ХІ, с. 264]; **хробак** 1 'личинка комах, яка живе в землі' → 2 'те саме, що **черв'як** 1; безхребетна тварина, яка пересувається, вигинаючи своє м'яке видовжене тіло' [12, Т.ХІ, с. 150, с. 300];

2) за кольором: **шпак** 1 → 2, **луїнка** 1 → 2, **жовна** 1 → 2. Наприклад: **шпак** – 1 'невеликий перелітний співаючий птах ряду горобиних з коротким хвостом, прямим дзьобом і великими крильми' → 2 'темно-сірий кін' [12, Т.ХІ, с. 513]; **луїнка** – 1 'молоск роду червоногих з напівкруглою черепашкою, що живе в прісних і солонуватих водах' → 2 'метелик – шкідник лісів, з сріблясто-сірими крилами, у верхній частині яких є великі жовті плями' [12, Т.ІV, с. 555]. У семантемі **шпак** актуалізується сема 'темно-сірий колір', а в полісеманті **луїнка** – 'сріблясто-сірий колір', 'жовтий колір'.

3) за функцією, способом дії та загальним зовнішнім виглядом: **блоха** 1 → 2, **воша** 1 → 2. Наприклад: **блоха** 1 'безкрила маленька комаха – паразит тварин і людей' → 2 'маленький жучок з коротким яйцевидним тілом – шкідник сільськогосподарських культур' [12, Т.І, с. 212];

4) за розміром: **ярча** – 1 'ягня (до року)' → 2 'перше щеня, особливо від суки першого поносу' [12, Т.ХІ, с. 652].

III. Тварина → прикраса (предмет культу, герб, амулет тощо), схожа на неї (4%):

а) за загальним зовнішнім виглядом (**голуб** 1 → 3, **скарабей** 1 → 2, **орел** 1 → 2, **півень**, **лебідь**, **лев**; в останніх трьох семантемах зафіксовано відтінки значення, утворені за цією моделлю): **голуб** – 1 'птах ряду голубоподібних з різнобарвним пір'ям та великим волом' → 3 'прикраса з паперу, воску або інших матеріалів, що має вигляд такої птиці' [12, Т.ІІ, с. 118]; **скарабей** – 1 'пластинчатоусий жук, поширений переважно у Південній Європі, Північній Африці, Малій і Передній Азії' → 2 'у стародавньому Єгипті – висічені з каменю зображення священного жука, які були предметами культу, амулетами, прикрасами, а також монета, камінь і т. ін. із зображенням такого жука' [12, Т.ІХ, с. 251];

б) за формою: **кран** – 1 'морський десятиногий короткохвостий рак, у клешнях і

ногах якого є смачне м'ясо' → 3 'кокарда на кашкеті моряків' [12, Т.IV, с. 318].

IV. Тварина → засіб пересування, схожий на неї (3%):

а) за загальним зовнішнім виглядом, способом дії, розташуванням у просторі (місцезнаходженням) та емоційно-психологічним враженням від сприйняття: **сокіл** 1 → 2, **цуліка** (у семантиці останнього слова зафіксовано відтінок значення, утворений за цією моделлю). Наприклад: **цуліка** – 'великий хижий птах родини яструбних з довгими крилами і загнутим дзьобом; коршак' → 'ворожий літак' [12, Т.XI, с. 560];

б) за розташуванням у просторі (місцезнаходженням): **амфібія** 1 → 3, 1 → 4. Наприклад: **амфібія** – 1 'земноводна тварина (жаба, саламандра та ін.), личинка якої дихає зябрами, а дозріла особина – легенями' → 3 'літак, пристосований для зльоту і посадки на суші й на воді'; 4 'танк або автомобіль, що може рухатися по суші й по воді' [12, Т.I, с. 40];

в) за способом дії, слуховим сприйняттям та емоційно-психологічним враженням від сприйняття: **тигр** 1 'великий хижий звір родини котячих жовтогарячого забарвлення з чорними смугами' → 2 'назва німецького важкого танка періоду другої світової війни' [12, Т.X, с. 109].

V. Тварина → міфічна або казкова істота, схожа на неї за загальним зовнішнім виглядом, способом дії, емоційним враженням від сприйняття (2,3%): **саламандра** 1 → 2, **змія** 1 → 2, **змія** 1 → 2, **нерейда** 1 → 2. Наприклад: **саламандра** – 1 'хвостате земноводне, схоже на ящірку' → 2 'у міфології західноєвропейських народів – дух вогню' [12, Т.IX, с. 18].

VI. Тварина → одяг (його частина), схожий на неї (2,3%):

а) за формою: **равлик** 1 → 2, **метелик** 1 → 3, **чушка** 1 → 3. Наприклад: **равлик** – 1 'молюск, який має черепашку, дуже повільно пересувається і живе переважно у болотах' → 2 'рід шкіряних постолів' [12, Т.VIII, с. 426];

б) за загальним зовнішнім виглядом: **боа** – 1 'велика змія з родини удавів, що водиться в тропічних країнах' → 2 'жіночий шарф з хутра або пір'я' [12, Т.I, с. 205].

VII. Тварина → гра, схожа на неї за способом дії (2%): **ворон**¹ 1 → 2, **ящур**² 1 → 2, **коструб** 1 → 2. Наприклад: **ворон**¹ – 1 'великий хижий птах із блискучим чорно-синім пір'ям, що живе подалі від осель (переважно в лісі)' → 2 'рід гри, у якій імітується напад ворона на курчат, що їх захищає квочка' [12, Т.I, с. 740].

VIII. Тварина → іграшка, схожа на неї за загальним зовнішнім виглядом та способом дії (1,1%): **змія** 1 → 4, **змія** 1 → 5. Наприклад: **змія** – 1 'плазун з видовженим тілом, укритим лускою' → 5 'дитяча іграшка: легкий каркас, обтягнутий папером або тканиною, з довгою ниткою для запускання в повітря' [12, Т.III, с. 620].

IX. Тварина → механізм (або його частина), схожа на неї за загальним зовнішнім виглядом та способом дії (1,1%): **зусінь** 1 → 2, **черв'як** 1 → 4. Наприклад: **зусінь** – 1 'видовжена личинка метелика з кількома парами ніг і гризучим ротовим апаратом' → 2 'широкий ланцюг, що накладається на колеса трактора, танка і т. ін. для підвищення прохідності машини' [12, Т.II, с. 197].

X. Тварина → спортивний пристрій, схожий на неї за формою (1,1%): **кінь** 1 → 3, **кобила** 1 → 3. Наприклад: **кінь** – 1 'велика свійська однокопитна тварина, яку використовують для перевезення людей і вантажів' → 3 'оббита шкірою колода на чотирьох ніжках для гімнастичних вправ' [12, Т.IV, с. 167-168].

XI. Тварина → пристрій для покарання, схожий на неї за формою (1,1%): **кобила** 1 → 4, **куна** 1 → 3. Наприклад: **кобила** – 1 'самка жеребця; лошиця' → 4 'лава, на якій тілесно карали засуджених' [12, Т.IV, с. 200-201].

ХІІ. Тварина → шахова фігура, схожа на неї чи її частини за загальним зовнішнім виглядом (1,1%): **кінь** 1 → 2, **слон** 1 → 2. Наприклад: **кінь** – 1 'велика свійська однокопитна тварина, яку використовують для перевезення людей і вантажів' → 2 'шахова фігура з зображенням голови коня' [12, Т.IV, с. 167-168].

ХІІІ. Тварина → зачіска, схожа на неї за формою (1,1%): **оселедець** 1 → 2, **їжак** 1 → 2. Наприклад: **оселедець** – 1 'невелика морська промислова риба, яку вживають у засоленому або копченому вигляді' → 2 'старовинна чоловіча зачіска у вигляді довгого пасма волосся на голеній голові (перев. у козаків); чуприна' [12, Т.V, с. 758].

ХІV. Тварина → рослина, схожа на неї (1,1%):

а) за загальним зовнішнім виглядом: **метелик** – 1 'комаха ряду метеликів' → 4 'ипергель; невелика однорічна рослина родини гвоздикових з довгим ниткоподібним листям і білими квітами' [12, Т.IV, с. 687; Т.XI, с. 518];

б) за розташуванням у просторі (місцезнаходженням): **амфібія** – 1 'земноводна тварина (жаба, саламандра та ін.), личинка якої дихає зябрами, а дозріла особина – легенями' → 2 'земноводна рослина, яка може жити і в воді, і на суші' [12, Т.I, с. 40].

ХІV. Тварина → танець, схожий на неї за слуховим сприйняттям (1,1%): **чечітка** 1 → 2, **горлиця** 1 → 3. Наприклад: **чечітка** – 1 'невеликий співучий птах родини в'юркових' → 2 'чіткий за ритмом танець з частим постукуванням підшви й каблука об підлогу' [12, Т.XI, с. 320].

ХІVІ. Тварина → відчуття, душевний стан людини (спільні ознаки – фізіологічна емоційно-психологічні враження від сприйняття) (1,1%): **черв'як** 1 → 3, **хробак** 1 → 5. Наприклад: **черв'як** – 1 'безхребетна тварина, яка пересувається, вигинаючи своє м'яке видовжене тіло' → 2 'відчуття, душевний стан, що ослаблює віру людини в що-небудь' [12, Т.XI, с. 300].

ХІVІІ. Тварина → спосіб дії (спільна ознака – загальний зовнішній вигляд) (1,1%): **їжак** 1 → 2, **рак** 1 → 2. Наприклад: **їжак** – 1 'невеличка тварина-ссавець, спина й боки якої вкриті твердими голками' → 2 'настовбурчено (про волосся, шерсть і т. ін.)' [12, Т.IV, с. 59].

ХІVІІІ. Тварина → музичний інструмент, схожий на неї за загальним зовнішнім виглядом (0,6%): **коза** – 1 'невелика рогата жуйна тварина родини порожнисторогих, що дає молоко, м'ясо тощо; самиця козла' → 3 'те саме, що **волинка**' [12, Т.IV, с. 209].

ХІVІХ. Тварина → знаряддя для чищення, миття, обмітання тощо, схоже на неї за формою і тактильними відчуттями (0,6%): **йорж** – 1 'дрібна прісноводна риба родини окуневих із колючими плавцями' → 2 'щітка для чищення, миття лампового скла тощо' [12, Т.IV, с. 62].

ХХ. Тварина → підставка, схожа на неї за формою (0,6%): **кобила** – 1 'самка жеребця; лошиця' → 5 'те саме, що **козла** 2,3; колода на чотирьох похилих ніжках, що використовується в парі з іншими як підставка для чого-небудь; підставка для різання дров, що складається зі збитих навхрест жердин, з'єднаних поперечною' [12, Т.IV, с. 201; Т.IV, с. 212].

ХХІ. Тварина → соска, схожа на неї за формою (0,6%): **суслик** – 1 'ховрах' → 2 'соска з жованої їжі' [12, Т.IX, с. 857].

ХХІІ. Тварина → брусок, схожий на неї за формою (0,6%): **чушка** – 1 'те саме, що **свиня** 1,2' → 2 'металевий злиток, видовжений брусок, виготовлений способом виливання' [12, Т.XI, с. 392].

ХХІІІ. Тварина → поплавок, схожий на її частину за формою (0,6%): **галаган** –

1 'головатий півень з голою шиєю' → 2 'поплавок на великій рибальській сіті' [12, Т.ІІ, с. 18].

XXIV. Тварина → гачок, схожий на її частину за формою (0,6%): **рак¹** – 1 'покрита панцером безхребетна прісноводна тварина класу членистоногих з великими клішнями біля голови і черевцем, схожим на хвіст' → 3 'прикріплений до жердини гачок, яким витягають воду з криниці' [12, Т. VIII, с. 443].

XXV. Тварина → зброя, схожа на неї за формою (0,6%): **бульдог** – 1 'собака особливої породи з великою тупою мордою, широкими грудьми та короткими товстими лапами' → 3 'невеликий короткоствольний револьвер з набоями великого калібру' [12, Т. I, с. 254].

XXVI. Тварина → листівка, схожа на неї за способом дії (0,6%): **метелик** – 1 'комаха ряду метеликів' → 2 'терміново випущений листок з коротким повідомленням про що-небудь, із закликком; листівка, прокламація' [12, Т. IV, с. 687]. Спостерігаємо актуалізацію сем 'летіти', 'кружляти' та ін.

XXVII. Тварина → утвір, схожий на неї за загальним зовнішнім виглядом (0,6%): **поліп** – 1 'кишковопорожнинні тварина, що на одному кінці має присоски, якими прикріплюється до нерухомого предмета, а на протилежному кінці – рот' → 2 'патологічний гладкий або ворсинчастий утвір, що прикріплюється ніжкою до слизової оболонки' [12, Т. VII, с. 76].

XXVIII. Тварина → суміш напоїв (спільна ознака – фізіолого-психологічне враження від сприйняття) (0,6%): **ведмідь** – 1 'великий хижий ссавець з незграбним масивним тілом, укритим густою шерстю' → 3 'суміш різних вин або суміш вина з чаєм чи кофе' [12, Т.І, с. 316]. Відомо, що змішування напоїв зможе призводити до посилення стану сп'яніння, а отже, і до агресивності, неконтрольованості, вайлуватості тощо людини. Очевидно, цим і пояснюється така мотивація перенесення найменування.

XXIX. Тварина → оборонна споруда, схожа на неї за загальним зовнішнім виглядом і тактильним відчуттям (0,6%): **їнак** – 1 'невеличка тварина-ссавець, спина й боки якої вкриті твердими голками' → 4 'навхрест скріплені й обмотані колючим дротом колоди або рейки, які застосовують проти ворожих танків і піхоти' [12, Т.ІV, с. 59].

XXX. Тварина → верхня частина замету, крижини, схожа на неї за формою (0,6%): **баран** – 1 'самець вівиці' → 4 'гребінь замету, крижини' [12, Т.І, с. 103].

XXXI. Тварина → візерунок, схожий на неї за блиском, переливом барв тощо (0,6%): **селезень** – 1 'самець качки; качур' → 2 'намерзлий візерунок на віконних шибках' [12, Т.ІX, с. 117].

XXXII. Тварина → частина поверхні, схожа на неї за кольором та способом дії (0,6%): **заєць** – 1 'невеликий похлихий звірок родини гризунів, з куцим хвостом, довгими задніми ногами і довгими вухами' → 3 'те саме, що **зайчик 2**; світла плямка від сонячного променя, відбита блискучою поверхнею' [12, Т.ІІІ, с. 120, с. 136]. Актуалізуються семи 'світлий', 'вигравати', 'скакати', 'мерехтіти' тощо.

XXXIII. Тварина → біблійний образ, схожий на неї за загальним зовнішнім виглядом, фізіолого- та емоційно-психологічним враженням від сприйняття (0,6%): **змій** – 1 'те саме, що **змія 1**; плазун з видовженим тілом, укритим лускою' → 3 'біблійний образ диявола, що спокусив людину в раю' [12, Т.ІІІ, с. 620, с. 628].

XXXIV. Тварина → порядок шиккування військ, схожий на неї за формою (0,6%): **свиня** – 1 'парнокопитний ссавець родини свинячих, свійський вид якого розводять для одержання м'яса, сала, щетини, шкіри' → 3 'порядок шиккування військ у вигляді клину' [12,

Т.IX, 73].

XXXV. *Тварина* → *те, що руйнує, мучить, викликає сумніви (спільні ознаки – фізіолого- та емоційно-психологічне враження від сприйняття)* (0,6%): **шапіль** – *‘коричневий жук завдовжки 2-3 мм, личинки якого, розвиваючись переважно у мертвій деревині (меблях, будівлях тощо) чи борошні, точать їх’* → *‘те, що руйнує щось, мучить когось, викликає сумніви і т. ін.’* [12, Т.XI, с. 425].

XXXVI. *Група тварин* → *майно (спільна ознака – функція)* (0,6%): **худоба** – *1 ‘чотириногі свійські сільськогосподарські тварини’* → 3 *‘майно, скарб’* [12, Т.XI, с. 167]. Актуалізуються семи *‘рівень достатку’*, *‘засіб для життя’* тощо.

Отже, суб’єктивне начало метафори і пов’язане з ним широке поле варіювання її семантики, розмаїття ознак, на базі яких здійснюються метафоричні переноси, – усе це зумовлює нерегулярність і непродуктивність цього типу класифікаційних відношень. Так, за 19-ма моделями (XVIII – XXXVII; *‘тварина* → *музичний інструмент, схожий на неї за загальним зовнішнім виглядом’*, *‘тварина* → *знаряддя для чищення, миття, обмітання тощо, схоже на неї за формою і тактильними відчуттями’*, *‘тварина* → *суміш напоїв, схожа на неї за фізіолого-психологічним враженням від сприйняття’* та ін.) утворено всього по одному ЛСВ, за 10-ма моделями (VIII – XVII; *‘тварина* → *іграшка, схожа на неї за загальним зовнішнім виглядом та способом дії’*, *‘тварина* → *зачіска, схожа на неї за формою’*, *‘тварина* → *танець, схожий на неї за спільністю слухового сприйняття’* тощо) – по дві семемі.

Однак перші дві моделі (I, II) характеризуються високою частотністю та продуктивністю. Так, за першою (*‘тварина* → *людина, схожа на неї за...’*) утворено 51% метафоричних значень у семантемах непохідних зооназв, а за другою (*‘тварина* → *інша тварина, схожа на неї за...’*) – 13%. Як бачимо, з тваринами найчастіше порівнюють людей та інших тварин.

Регулярність і продуктивність окремих метонімічних моделей свідчить про повторюваність встановлюваних у свідомості людей класифікаційних відношень між семемами полісемантів, які належать до тематичної сфери *‘назви тварин’*.

Аналіз моделей показує, що метафоричні переноси в семантемах непохідних зоолексем зазвичай базуються одразу на кількох ознаках. Домінує група ознак, які сприймаються комплексно (*емпіричне і раціональне сприйняття*). Так, найбільше семем утворено за ознакою *спосіб дії* (26% від загальної кількості усіх ознак), ознака *функція* виявилася менш частотною (3%). Активно виявляється група ознак, які сприймаються органами відчуття, зокрема за схожістю: *зорового сприйняття (загальний зовнішній вигляд* (17%), *форма* (6%), *колір* (2%), *розташування у просторі (місцезнаходження)* (2%); *розмір* (1%); *слухового сприйняття* (2%); *тактильного (дотикового) сприйняття* (1%). Також зафіксовано переноси за схожістю *емоційно-психологічного* (20%) та *фізіолого-психологічного* (20%) *враження від сприйняття*.

У досліджуваних моделях представлено всі групи ознак, але окремі їх підвиди відсутні: *кількість*; *смакове сприйняття*; *нюхове сприйняття*; *часова ознака*; *інтенсивність прояву якості чи дії*; фізіолого-психологічні враження від сприйняття, які виявляються в *синестетичних переносах*.

Робити остаточні висновки про закономірність чи випадковість різних проявів явища метафори у структурі полісемантів можна лише за умови ґрунтовного аналізу типології внутрішньослівних класифікаційних відношень у межах різних лексико-семантичних груп слів. У цьому полягає перспектива подальших досліджень.

1. Буйнова О. Ю. Универсальные и специфические черты процесса метафоризации // Лингвистические исследования. К 75-летию профессора Владимира Григорьевича Гака. – Дубна. : Феникс+, 2001. – С. 49 – 65.
2. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильев. – Москва : Высшая школа, 1990. – 176 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – Київ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.
4. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / С. П. Денисова. – Київ, 1996. – 500 с.
5. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Харків : Харк. держ. ун-т. ім. Г. С. Сковороди, 1997. – 131 с.
6. Никитин М. В. Лексическое значение слова: Структура и комбинаторика / М. В. Никитин. – Москва : Высшая школа, 1983. – 127 с.
7. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – Москва : Высшая школа, 1988. – 168 с.
8. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – Москва : Высшая школа, 1982. – 272 с.
9. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії: системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О. Д. Огуй. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – 370 с.
10. Пітель В. М. Типологія епідигматичних відношень полісемічних флороназв та їх похідних у лексиці сучасної української мови: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. / В. М. Пітель. – Івано-Франківськ, 2005. – 317 с.
11. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70 – 90-х років ХХ ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. / І. А. Самойлова. – Київ, 1999. – 165 с.
12. Словник української мови: у 11-ти томах. – Київ: Наук. думка, 1970 – 1980.
13. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспресивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте/ В. Н. Телия. – Москва : Наука, 1988. – С. 26 – 52.

Стаття надійшла до редколегії 15. 05. 2017

доопрацьована 10. 07. 2017

прийнята до друку 27. 08. 2017

METAPHOR IN THE SEMANTEMES OF NON-DERIVATIV FAUNA NAMES**Vira Piteľ'**

*Precarpathian National Vasyl Stefanyk University,
Ukrainian Language Department
57 Shevchenko str.
76018 Ivano-Frankivsk, Ukraine,
tel. (0342) 59 60 08*

The article examines the typology of metaphoric correlations in the structure of polysemous non-derivative fauna names. The choice of the non-derivative semantemes is based on the fact that they have no retrospective motivational correlations and that the emergence of lexical-semantic relations is based on derivation processes inside the word (from the synchronic perspective).

Metaphor is a type of semantic change and polysemy which result in coining a new meaning based on similarities to reality.

A wide variety of metaphoric characteristics and numerous semantic changes causing metaphoric transfer result in the irregularity and unproductivity of this type of classification relations. Thus the analysis involves thirty- six thematic patterns which reflect the process of establishing the metaphorical sememes in the semantemes of fauna names.

The regularity and productivity of the certain metonymic models demonstrate the recurrence of classification relations in the human mind between sememes of polysemantic words which belong to the thematic area, called 'names of animals'.

In the models studied all groups of qualities are represented; however there are no several subspecies such as number, taste perception, olfactory perception, temporal features, the intensity of a quality or action, physiological and psychological perception effete rohich manifest themselves in synestetical transfers.

A more profound analysis of the typology of classificational relations inside the word is required in order to make definitive conclusions regarding the regularity of the various manifestations of metaphor in the structure of polysemous words.

This may constitute the topic of future research.

Key words: metaphor, seme, sememe, semanteme, fauna names.